

An aerial photograph of a dry, cracked landscape, likely a desert or semi-arid region. The ground is brown and tan, with numerous deep, dark cracks and smaller fissures. A white outline of a map is overlaid on the image, showing the borders of several countries. The text is written in large, bold, yellow letters with a white outline, positioned on the left side of the image. The overall tone is somber and urgent, reflecting the theme of water scarcity.

21. Yüzyıl

Su

Savaşlarına

Sahne

Olacak mı?

Günümüzde su kaynaklarının kullanılması, Ortadoğu gibi bölgelerde, zülkü çatışmalara yol açtığı iddia edilmektedir. Ancak bu bölgeler için su ktlığı yeni bir olgu değildir ve çözümlere kadar ek. sosyal ve politik çözümlere çözümlenebilir.

Giriş

Insan yaşamını sürdürmekteki başat kaynak olma özelliği ile 'su', tarih boyunca çeşitli uygarlıklar tarafından kontrol altına alınıp yaşamsal gereksinimlerini karşılamak için kullanılmıştır. Bir yandan nehirlerin akışlarının yıldan yıla ve mevsimden mevsime büyük değişiklikler göstermesi öte yandan yağışların düzensizliği insanlığı mevcut su kaynaklarını kimi mühendislik teknikleriyle biriktirmeye ve çoğaltmaya yöneltmiştir. Tarım, sanayi, enerji gibi uygar yaşamın birçok üretken alanına temel kaynak teşkil eden su kaynakları son yıllarda kimi ayırddedici özellikleriyle uluslararası politikanın da gündemine yerleşmiştir. Günden güne kıtlaşmaları, yeryüzüne düzensiz ve dengesiz dağılmış olmaları ve Dünyada 260'tan fazla nehir havzasında bulunan suların birden çok ülkenin egemenliğine konu olmaları gibi özellikleriyle Dünya su kaynakları kimi çevrelerce gelecek yüzyılın savaşlarının başlıca nedeni olarak gösterilmiştir. Bu yazıda, taşıdığı bu özelliklerden dolayı su kaynaklarının uluslararası sistemin 'anarşik' yapısı içinde insanlığı kaçınılmaz olarak sıcak çatışmalara sürükleyeceği egemen görüşü eleştirilecektir. Öte yandan, yazıda, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da giderek belirginleşen su kıtlığının temel nedenleri ortaya konularak bu krizin kontrol altına alınıp barışçı yollarla çözümlü için öne sürülen ekonomi-politik görüşlerden söz edilecektir.

Su kaynaklarının kıtlaşması, 1980'lerin sonu itibariyle özellikle

sınıraşan suları uluslararası politik gündemin önemli bir parçası haline getirmiştir. Tarih boyunca sınıraşan su kaynakları birçok ülkenin egemenliğine konu olmalarına karşın önceleri bu kaynaklar üzerindeki talebin mevcut su arzını aşmamasından dolayı daha çok bu ülkelerin iç politik gündemlerinde ekonomik ve sosyal kalkınmanın bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ancak bir yandan gelişmekte olan ülkelerin nüfuslarının hızla artması ve ekonomik kalkınma hedeflerinin ortaya çıkardığı artan su gereksinimi, öte yandan mevcut kaynakların etkin ve verimli bir biçimde değerlendirilmemesi su kaynaklarının arz ve talebi arasındaki dengeyi altüst etmiştir. Böylelikle aynı kaynaktan su talep eden komşu ülkeler arasında suyun kaçınılmaz bir biçimde çatışmaya neden olacağı görüşü ön plana çıkmıştır.

Dünyada ve Ortadoğu'da Su Kaynakları

Hidrolojik çevirimle sürekli yenilenebilmesine karşın Dünya su kaynakları gerçekte sınırlı bir arz yapısına sahiptir. Nitekim Dünya su kaynaklarının %97.5'ni içme suyu ve tarımda kullanım için elverişli olmayan tuzlu deniz suları oluşturur. Geriye kalan %2.5'lük tatlı su kaynaklarının büyük bir bölümü de kuzey ve güney kutuplarındaki buzullarda ve günümüzün teknolojik ve ekonomik olanaklarıyla erişilemeyecek derinlikteki yeraltı sularında saklıdır. Kısacası yeryüzündeki toplam su

kaynaklarının ancak %0.3'ü dünya yüzeyine düzensiz olarak dağılmış göl ve nehirlerde insanlığın kullanımını için elverişli olabilecek toplam arzı (47,000 km³/yıl) oluştururlar. Yeryüzündeki bu sınırlı su arzı üzerindeki talep gün geçtikçe çoğalmaktadır.

Dünya su tüketimi 1900-1995 yılları arasında altı kat artmıştır (Commission on Sustainable Development, 1997, Comprehensive Assessment of the Freshwater Resources of the World, New York: United Nations). Bu oran aynı dönemde dünya nüfus artışının iki katından daha fazladır. Uzmanlar bu artış hızıyla 2025 yılında dünya nüfusunun üçte ikisinin ciddi su sıkıntısı ile karşı karşıya kalacağını vurgulamaktadırlar. Halen dünyada 460 milyon kişi (dünya nüfusunun %8'i) yaşamlarını sağlıklı bir biçimde sürdürmeye yeterli olabilecek miktarda ve kalitede suya sahip değildirler.

Ortadoğu ülkelerinin 1960'lardan itibaren izledikleri hızlı ekonomik kalkınma hedefleri çerçevesinde öncelik tarım sektörüne verilmiştir. Tarım ekonominin başlıca su kullanan sektörleri arasında suyu en büyük miktarlarda tüketendir. Ortadoğu'da tüketilen suyun genel olarak %75'i sulamalar için kullanılır. Bölge ülkelerinin kalkınma politikalarında tarım sektörüne verdikleri bu öncelik kırsal bölgelerinde ideolojik yapılanmalarını güçlendirmek ve rejimin devamlılığını sağlamak gibi temel hedeflerden kaynaklanmıştır. Buna paralel olarak Ortadoğu ülkeleri verimli ve etkin bir tarım uygulaması için gerekli olan birçok faktördeki (tarıma elverişli toprak, yeterli su kaynakları, uygun iklim, gerekli kurumsal yapılaşma) yetersiz konumlarına karşın uzun yıllar

sürdürdükleri gıda güvenliği politikalarıyla sınırlı su kaynaklarını son derece israfli bir biçimde tüketmişlerdir.

Ortadoğu'da kişi başına düşen ortalama su miktarı, 1960'lardan günümüze artan nüfus baskısıyla birlikte, 3,300 m³/yıl'a kadar düşmüştür. Uzmanlar 2025 yılında bu oranın 650 m³/yıl'a kadar düşebileceğini vurgulamaktadırlar. Bu gerçek, bölgede bulunan sınırlı su kaynaklarının önemli bir bölümünün birden çok ülkenin egemenliğine tabi olması özelliği ile de birleşince bu nehir havzaları kimi akademik çevrelerce çok yinelenen 'su savaşları' senaryoları için kolaylıkla birer örnek oluşturabilmektedirler.

Ortadoğu'da Su Politikası

Bir grup uzman ve akademisyen, daha 1980'lerin başında, genel olarak dünya tatlı su kaynaklarının arz ve talep dengesindeki bozulmaya ve özellikle de Ortadoğu gibi birçok çatışma ögesini içinde barındıran bir bölgede sınırlı su kaynakları üzerinde giderek çoğalan baskıya dikkat çektiler. Bu görüşe göre, suyun Ortadoğu'da giderek kıtlaşması bu kaynağı yakın gelecekte bölge ülkeleri arasında önemli silahlı çatışmaların başlıca nedeni olacaktır. Bölgedeki sınıraşan nehirlerin kıyıdaş ülkeleri arasında gerek su kaynaklarına sahip olma, gerek askeri, ekonomik ve politik güç açısından büyük farklılıklar olması, bu uzmanlara göre, suyu gelecekteki olası çatışmaların başlıca kaynağı yapacaktır. Yine bu görüş, çatışmaların önlenmesi ve işbirliğine ulaşılabilmesi için hem suyun kaynağına sahip olan, hem de askeri ve ekonomik açıdan daha güçlü konumda olan yukarı-kıyı (mcmba) ülkesinin böyle bir anlaş-

ma ya da işbirliğinin gereğine inanıp insiyatifi ele alması gerektiğini savunur. Oysa mevcut durumda hiçbir yukarı-kıyı ülkesi her açıdan avantajlı olan konumunu tehlikeye atabilecek anlaşma ya da işbirliği önerisine yanaşmayacaktır.

Su savaşlarını vurgulayanlar gerek kamuoyunun gerek dış politika yapımcılarının dikkatini potansiyel çatışma bölgelerine çekmeyi başarmışlardır. Bu uzmanlar yalnızca sorunu ortaya koymakla kalmış ancak çözüm için gerekli olan yöntemlerden pek az ya da hiç söz etmemişlerdir. Yine bu çalışmalar 'su kıtlığının kıyıdaşlar arasında kaçınılmaz olarak savaşa yolaçaacağı' yolundaki mevcut siyasi gelişmelerden soyut yaklaşımlarıyla kamuoyunu yanlış yönlendirmişler ve su krizinin ardındaki nesnel nedenleri ve bunlara bağlı çözüm önerilerini ortaya koyan bulgulara yer vermemişlerdir.

Oysa Ortadoğu hidropolitik tarihi gerek genel olarak 1960'lardan bu yana gerek son on yılda sahne olduğu gelişmelerle hiç de su savaşları senaryolarını destekler nitelikte gelişmemiştir. Özellikle su savaşçı çıkma olasılığının en çok dile getirildiği bölge olan Nil ve Şeria havzalarında son on yılda izlenen gelişmeler çatışmadan çok işbirliği içeriklidir. Şeria havzasında uzun yıllar ihtilaflı durumda olan iki önemli kıyıdaş Ürdün ve İsrail arasında Barış Antlaşmasının (1994) imzalanması ve Nil havzasında Mısır ve Etiyopya arasında (1998-99) en üst düzeyde su görüşmelerinin gerçekleşmesi uluslararası konjonktürün ve sistemli diplomatik girişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekten 1990'lı yıllar Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte dünyanın birçok bölgesinde ihtilaflı ülkelerin çeşitli diplomatik forumlar çerçevesinde biraraya getiren işbirliği çabalarına

sahne olmuştur. Ortadoğu Barış Süreci de bu gelişmelerin en çarpıcı olanıdır. Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrası dünya yalnızca işbirliği ve barış girişimlerine sahne olmuştur. Ortadoğu Barış Süreci de bu gelişmelerin en çarpıcı olanıdır. Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrası dünya yalnızca işbirliği ve barış girişimlerine sahne olmamış, aksine dünyanın birçok bölgesinde sıcak bölgesel çatışmalar birbirini izlemiştir. Örneğin Nil havzasında Sudan'ın güneyinde, Rwanda'da ve bu bölgeye komşu ülkelerde silahlı çatışmalar tüm yıkıcılığıyla sürmüştür. Ancak bu çatışmalardan hiçbirinin doğrudan nedeni taraflar arasında su paylaşımı olarak ortaya çıkmamıştır.

Ortadoğu'da Suyun Ekonomi Politikası

Son on yılda uluslararası sistemdeki bu değişikliklerin doğurduğu işbirliği çabaları bir yana, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin 1960'lardan buyana karşılaştıkları ciddi su kıtlıklarına karşın kıyıdaş oldukları nehir havzalarında hiçbir açık çatışmaya girmemiş olmalarının esas açıklayıcısı bu ülkelerin uluslararası gıda ticaretinde uzun yıllardır önemli ithalatçı bir bloğu oluşturuyor olmalarıdır. 1950'lerin sonu itibarıyla Libya, İsrail, Filistin; 1960'larda Ürdün; 1970'lerde Mısır su sıkıntısı ile karşı karşıya kalmaya başlamışlardır. Ancak bu ülkelerin yaşadığı su kıtlığı sınırlıdır gibi ekonomilerinin tüm sektörleri için gerekli suyun yetersizliği olmamıştır. Nitekim bu ülkelerin içme suyu (şehir suyu) ve sanayide kullanmak için yeterli su arzları vardı. Ancak 1960'ların sonu itibarıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri izledikleri gıda güvenliği politikaları başlamış-

lardı. Bir başka deyişle genel olarak Ortadoğu'da su kıtlığından sözedildiğinde esas olarak tarım sektörü (gıda güvenliği) için gerekli suyun kıtlığından söz edilmektedir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri 1970'li yıllardan itibaren, iç ve dış siyasi platformlarda gıda güvenliği ve gıda alanında kendi kendine yeterli olabilmeye ilişkin bütün söylemlerine rağmen, dünyada gıda ithalatçısı ülkelerin başında yer almışlardır. Bu ülkeler hızla artan nüfusları ve ekonomik gelişmeleri paralelinde artan gıda gereksinimlerini karşılamak için ulusal su kaynaklarının yetersiz kaldığı aşamada, bölgelerindeki

uluslararası su kaynaklarını komşularıyla girecekleri bir çatışmada güç kullanarak elde etme yoluna başvurmamışlardır. Su ve dolayısıyla gıda alanındaki bu açıklarını dünya gıda pazarından uygun fiyatlarla ve yeterli su ve toprak kaynakları ile ileri tarım teknolojilerine sahip Kuzey Amerika, Avrupa, Avustralya ve Güney Asya gibi bölgelerden gıda ithalatında bulunarak kapamayı uygun bulmuşlardır.

Ancak geçen bu kırk yıl içinde su kıtlığının en dramatik yaşandığı kuraklık dönemlerinde bile, İsrail dışında (1989-1992) hiçbir bölge ülkesi gıda alanında kendi kendine yeterlilik ve gıda güvenliği poli-

gıda alanında kendi kendine yeterli olabilmış hatta gıda ihracatından önemli ticari gelirler elde etmişlerse de bu başarılar sürekli olmamış ve bu ülkeler dünya gıda pazarlarında önemli gıda ithalatçısı ülke grubu olma özelliğini sürdürmüşlerdir.

Ancak 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla birlikte dünya gıda pazarlarında fiyatlar ani bir yükseliş göstermiş ve gıda pazarlarında fiyatlar ani bir yükseliş göstermiş ve gıda üreticilerine hükümetlerce tanınan mali ve kurumsal destekler bu örgütün baskılarıyla önemli ölçüde kalkmıştır. Böylelikle Ortadoğu ülkeleri daha önce ton başına 100 ABD Doları ödedikleri buğdayı 1995-1997 yılları arasında ancak 175 Dolara bulabilmişlerdir. Fiyatlar 1997'den sonra tekrar biraz dengelenmiş ve 140 Dolara kadar düşmüştür ama uzmanların ortak tahmini gıda fiyatlarının bir daha 1995'den önceki seviyelerine düşmeyeceğidir.

Bu gelişmeler karşısında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomilerini güçlendirip gıda pazarlarındaki alım güçlerini artırabilmeleri için büyük ölçüde tarıma dayalı ekonomilerini hızlı sanayileşme atılımlarıyla desteklemeleri gerekmektedir. Bir yandan da bu ülkeler mevcut su potansiyellerini özellikle tarımda en etkin ve verimli biçimde kullanma yoluna gitmelidirler. Bu yöntemler sulama metodlarının geleneksel olandan suyu daha verimli kullanan ve daha çok ürün sağlayan biçimlerine (cazibe sulamasından yağmurlama ve damlama sulama yöntemlerine geçiş) geçişleri kapsadığı gibi, suyun gerçek maliyetinde fiyatlandırılıp ekonomik değerinin vurgulanmasını da içeren daha kapsamlı politikaları da içerir. Ancak bu yöntemler giderek kıtlaşan su yetersiz kalabilecektir. Bu durum-

tikalarını, yalnızca politik söylemlerde kalmış olsa bile, resmi olarak terk etmemişlerdir. Nitekim bu ülkelerde siyasi karar vericiler hızlı ekonomik kalkınma ve bunun birinci şartı olan tarım sektöründe gelişmeye daha bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllardan itibaren önem vermişlerdir. Modern (sulu) tarım ve enerji üretimi ekonomik kalkınmanın temel göstergeleri olarak belirlenmiştir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi de büyük oranda yeterli ve devamlı su kaynaklarına sahip olmaya dayanmaktaydı. 1960'lardan buyana Suriye ve Irak'ta birbiri ardına girilen büyük çaplı enerji ve sulama projeleri; İsrail'de 1950'lerde Negev çölünü tarımsal alana dönüştürme

çabaları temelde bu siyasi ve ekonomik hedeflerin sonuçlarıdır.

Ancak birçok Ortadoğu ülkesi bu hedefe varmada aşılması güç yapısal ve doğal engellerle karşılaşmışlardır. Bir yandan sulu tarıma geçiş için gerekli olan yeterli su kaynaklarını bulma konusunda ciddi zorluklar yaşarken bir yandan da tarıma elverişli toprak ıslahında bu toprakların yüzyıllardır yanlış yöntemlerle sulanmasından kaynaklanan aşırı tuzlulukla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Ancak giriştikleri toprak reformu politikalarında türlü sosyal ve politik zorluklarla karşılaşan bu ülkeler hedefledikleri birçok kurumsal iyileştirmeyi de gerçekleştirememişlerdir. Nitekim dönem dönem

da Ortadoğu ülkeleri gıda (su) açıklarını büyük ölçüde uluslar arası ticaret yoluyla karşılamaya devam edeceklerdir. Bunun için bu ülkeler dünya gıda pazarlarındaki gelişmelerden olumsuz etkilenmemek için öncelikle bölge içi ticareti geliştirmek için çaba göstermelidirler. Ancak Ortadoğu ülkelerinin giderek artan su ve gıda ihtiyaçlarını karşılamada bölge ticaretinin de yetersiz kaldığı durumlarda aynı ülkeler dünya gıda ticaretine tekrar ve eşzamanlı olarak entegre olmak durumunda kalacaklardır. Bu durumda bölge ülkeleri dünya gıda pazarlarındaki bu ani fiyat artışlarını aşağıya çekmek için beraber ithalatçı bir blok olarak hareket etmelidirler.

Sonuç

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için su kıtlığı yeni karşılaştıkları bir olgu değildir. Bu ülkeler 1960'lardan buyana ciddi su sıkıntıları yaşamışlar ve bu durumu iyileştirmek için ekonomik ve politik yöntemlere başvurmuş-

lardır. Nitekim uluslar arası gıda pazarları bu ülkeleri yeterli miktarlarda ve uygun fiyatlarda gıda (su) ile beslemiştir. Ancak dünya önemli dönüşümlere gitmeleri yönünde zorlamaktadır. Aynı biçimde Ortadoğu'da uluslar arası nehir havzalarında gözlenen su kıtlığı kıyıdaş ülkelerin suya ilişkin ekonomi politikalarında yapacakları ayarlamalar, yeniden yapılanmalar ve suyu etkin ve akılcı kullanma yöntemlerini benimsemeleriyle çözümlenecektir. Örneğin, Türkiye Güneydoğu Anadolu Projesi çerçevesinde hedeflediği 1.7 milyon hektarlık alanın tamamında (1999 itibariyle 215.000 hektarda sulamalar mevcuttur) sulamaları gerçekleştirdiğinde bölge içi gıda ticaretini besleyebilecek potansiyel bir pazara dönüşecektir. Böylelikle özellikle Fırat-Dicle havzasında sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden çok uzak bir biçimde ellerindeki sınırlı toprak ve su kaynaklarını israfli bir biçimde kullanan Suriye ve Irak gıda (su) açıklarını kıyıdaşları Türkiye'den karşılayabileceklerdir. Havza ülkele-

rinin ekonomi politikalarında gerçekleştirebilecekleri bu dönüşüm (tarih ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş) bölgedeki sınırlı su kaynakları üzerindeki baskıyı azaltarak bölge barışına katkıda bulunacaktır. Ancak tüm bu hedeflere varmada başarı, en üst düzeyde politik karar vericilerin benimseyecekleri stratejilere bağlıdır. Çoğunlukla kısa vadeli iç politika kaygılarıyla hareket eden bu karar vericiler 'su politikasını' da dar açılı gündemlerinin bir parçası haline dönüştürdükleri süreçte bölge ülkeleri arasında su politikalarını uyumlaştırmak giderek güçleşecektir.

Ayşegül Kibaroğlu

Dr. Bilkent Üniversitesi, Dış İlişkiler Bölümü